

ROZDZIAŁ 8

SYTUACJA GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE W OKRESIE TRANSFORMACJI

1. Wprowadzenie

Transformacja systemu społeczno-ekonomicznego w Polsce spowodowała skutki widoczne we wszystkich dziedzinach życia ludzi. Znacznym zmianom uległy między innymi wzorce zachowań gospodarstw domowych i to zarówno wzorce zachowań konsumpcyjnych, jak i demograficznych. Identyfikacja tych zmian, ustalenie tendencji charakterystyk ekonomicznych, społecznych i demograficznych gospodarstw domowych stanowi zatem istotny problem poznawczy i może stanowić podstawę do oceny skuteczności procesu transformacji w naszym kraju, jak i do tworzenia skutecznych instrumentów polityki społecznej, niwelującej negatywne dla gospodarstw domowych efekty przemian systemu społecznego i gospodarczego w naszym kraju.

Przedmiotem badań przedstawionych w niniejszym artykule jest sytuacja społeczno-ekonomiczna i demograficzna gospodarstw domowych w Polsce w okresie przemian ustrojowych, a celem ustalenie kierunków i tempa zmian cech ekonomicznych i społeczno-demograficznych odzwierciedlających sytuację gospodarstw domowych w tym okresie.

W analizie, mającej charakter ekonometryczny, zastosowano modele opisujące zmiany cech ekonomicznych, społecznych i demograficznych gospodarstw domowych w Polsce latach 1993-2001 oraz modele zmian struktury konsumpcji gospodarstw.

Jako podstawę przeprowadzonych badań i analiz przyjęto następujące tezy:

- Analiza zmian struktury gospodarstw domowych ze względu na ich wielkość, pozwala na identyfikację tendencji procesów demograficznych społeczeństwa, które są pochodną zmian sytuacji ekonomicznej ludności,
- Badanie dochodów i wydatków gospodarstw domowych w czasie daje podstawy do oceny zmian ich sytuacji materialnej,
- Istnieje związek między sytuacją materialną gospodarstw domowych a ich zachowaniami konsumpcyjnymi.

Podstawowym źródłem informacji o dochodach, wydatkach i zachowaniach demograficznych ludności w Polsce wykorzystanym w przedstawianych badaniach, były dane z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych organizowanych przez Główny Urząd Statystyczny. Obejmują one między innymi charakterystyki struktury gospodarstw domowych ze względu na ich wielkość, poziom, strukturę i źródła dochodów oraz poziom i strukturę wydatków. Obserwacje dotyczyły lat 1993-2001.

2. Przemiany cech demograficznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Na podstawie badań demograficznych charakterystyk ludności w latach dziewięćdziesiątych stwierdzono, że w Polsce miały miejsce istotne zmiany struktury gospodarstw domowych zarówno ze względu na ich wielkość, jak i typ społeczno-

ekonomiczny¹.

Zmiany wielkości gospodarstw domowych w latach 1993-2001 przedstawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1

Zmiany struktury wielkości gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw	Udziały procentowe poszczególnych typów GD								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
1- osobowe	13,0%	13,3%	13,4%	13,8%	13,5%	14,0%	13,8%	14,1%	14,8%
2- osobowe	23,8%	24,0%	24,3%	24,7%	24,0%	24,7%	24,9%	25,2%	25,5%
3- osobowe	20,5%	20,5%	20,3%	21,1%	21,1%	21,2%	21,4%	21,2%	21,8%
4- osobowe	23,4%	23,0%	23,0%	22,1%	22,7%	22,3%	22,0%	21,5%	20,6%
5 i więcej osobowe	19,2%	19,3%	19,0%	18,3%	18,7%	17,8%	17,9%	17,9%	17,2%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Przede wszystkim można było zaobserwować tendencję do zmniejszania się wielkości gospodarstw domowych. Od 1993 r. zwiększał się bowiem udział gospodarstw domowych 1, 2 i 3 osobowych, a obniżał się udział gospodarstw domowych 4 i więcej osobowych w globalnej liczbie gospodarstw domowych w kraju.

Tendencje te były regularne, można je było zatem opisać za pomocą modeli trendu. Zastosowano trend wykładniczy, co pozwoliło oszacować średnioroczne zmiany udziałów poszczególnych typów gospodarstw domowych. Szacunki parametrów modeli przedstawiono w tabeli 2. I tak najsilniej spadał udział gospodarstw domowych 5 i więcej osobowych, bo średniorocznie o 1,4 procenta. W podobnym tempie malał też udział gospodarstw domowych 4 osobowych. Z kolei najszybszy był w tym czasie wzrost udziału gospodarstw domowych 1 osobowych - średniorocznie wynosił on 1,3%. Rosły też o około 0,8% udziały gospodarstw 2 i 3 osobowych.

Tabela 2

Model zmian struktury wielkości gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001 $y = ae^{bt}$ (y - udział procentowy gospodarstw danej wielkości w badanej próbie gospodarstw domowych, t – zmienna czasowa, a, b – parametry modelu, e – stała)

Typ gospodarstwa	Parametr a	Parametr b	Współczynnik R ²
1-osobowe	0,129	0,013	0,843
2-osobowe	0,236	0,008	0,818
3-osobowe	0,202	0,008	0,821
4-osobowe	0,238	-0,013	0,833
5 i więcej osobowe	0,197	-0,014	0,876

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

¹Por. K. Hanusik, U. Łangowska-Szcześniak, Przemiany struktur demograficznych a sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001, [w] Ludność Śląska – procesy demograficzne i społeczne w okresie transformacji ustrojowej, red. naukowy R. Rauziński, Opole 2003, s. 64 i dalsze.

Wzrost udziału gospodarstw domowych 1 osobowych w analizowanym okresie wynika z jednej strony ze wzrostu długości życia ludzi z drugiej zaś ze zmiany modelu życia, na przykład z tendencji do coraz późniejszego zakładania rodziny. I ta druga przyczyna wydaje się dominować w Polsce, o czym może świadczyć obniżanie się średniego wieku ludności pozostającej w gospodarstwach 1 osobowych. Ponadto stabilizacja wieku głowy gospodarstwa domowego w gospodarstwach 2 osobowych i starzenie się głowy w gospodarstwach wieloosobowych potwierdza fakt, że ludzie coraz później zaczynają zakładać rodziny.

Kształtowanie się średniego wieku głowy gospodarstwa wieloosobowego przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Procesy starzenia się gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw	Średni wiek głowy gospodarstwa domowego								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
GD ogółem	48	48	48	49	48	49	49	49	49
1- osobowe	62	62	62	62	61	61	61	62	61
2- osobowe	57	57	57	57	57	57	57	57	57
3- osobowe	44	44	45	45	45	45	45	45	45
4- osobowe	40	40	41	41	41	41	41	42	42
5 i więcej osobowe	41	41	41	42	42	42	42	43	43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

3. Tendencje zmian struktury społeczno-ekonomicznej polskich gospodarstw domowych w okresie transformacji

W celu pogłębienia analizy sytuacji gospodarstw domowych w okresie transformacji systemowej w Polsce, przeprowadzono również badanie struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw.

Istnieje bezdyskusyjny związek między sytuacją na rynku pracy a zmianami struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych. Struktura ta jest bowiem wynikiem aktywności zawodowej ludności, bezrobocia, rodzaju źródeł utrzymania. W Polsce w latach 1993-2001 pod wpływem przemian strukturalnych i fluktuacji gospodarki obserwowano bardzo poważne perturbacje w funkcjonowaniu rynku pracy, co niewątpliwie wpłynęło na kierunki i tempo analizowanych zmian.

W całym rozważanym okresie podstawową grupę gospodarstw domowych w Polsce stanowiły gospodarstwa, których głównym źródłem utrzymania były dochody z pracy najemnej. Jednak ich udział zmalał znacząco z 45,6% w 1993 r. do 39,6% w 2001 r. Drugą pod względem udziału w strukturze grupą gospodarstw domowych w tym okresie były gospodarstwa emerytów i rencistów. Udział tej grupy gospodarstw domowych z kolei wzrósł o 4,6 punktu procentowego. Wśród pozostałych typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych spadł istotnie udział gospodarstw domowych rolników, natomiast wzrosły udziały gospodarstw utrzymujących się z dochodów z gospodarstwa rolnego i pracy najemnej, gospodarstw domowych osób pracujących na własny rachunek oraz gospodarstw domowych nie mających stałych źródeł utrzymania. Tendencje te przedstawione zostały w tabeli 4.

Tabela 4

Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw	Udziały procentowe poszczególnych typów GD								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
Pracownicze	45,6%	44,2%	43,9%	43,9%	41,5%	42,1%	41,6%	40,1%	39,6%
Rolnicze	8,0%	7,6%	7,2%	6,6%	5,3%	5,1%	5,0%	4,7%	4,1%
Pracowniczo-chłopskie	5,8%	5,6%	5,7%	5,2%	9,6%	9,1%	8,6%	8,1%	7,9%
Pracujących na własny rachunek	5,0%	5,3%	5,4%	5,7%	6,2%	6,3%	6,3%	6,5%	6,5%
Emerytów i rencistów	32,1%	33,6%	33,9%	34,5%	34,1%	34,6%	34,9%	36,0%	36,8%
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	3,4%	3,8%	3,9%	4,0%	3,3%	2,9%	3,7%	4,6%	5,1%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Zbudowano również model trendu struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych, w którym objaśniono udziały w strukturze gospodarstw pracowniczych, rolniczych, pracujących na własny rachunek oraz gospodarstw emerytów i rencistów, a więc typów gospodarstw charakteryzujących się regularnymi tendencjami zmian udziałów w strukturze. Otrzymane szacunki parametrów modelu złożonego z funkcji wykładniczych zawiera tabela 5.

Tabela 5

Model zmian struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001 $y = ae^{bt}$ (y – udział danego typu gospodarstw domowych w badanej próbie gospodarstw, t – zmienna czasowa, a, b – parametry, e – stała)

Typ gospodarstwa	Parametr a	Parametr b	Współczynnik R ²
Pracownicze	0,462	-0,017	0,932
Rolnicze	0,089	-0,085	0,959
Pracowniczo-chłopskie	*	*	*
Emerytów i rencistów	0,322	0,014	0,882
Własny rachunek	0,050	0,034	0,911
Niezarobkowe	*	*	*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Powyższy model potwierdza, wskazane wcześniej tendencje zmian struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych w Polsce. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że udział gospodarstw domowych rolniczych średniorocznie spadał aż o 8,5%.

Przeprowadzona analiza procesów starzenia się głowy domu według typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych wskazała, że nie zaszły istotne zmiany średniego wieku głowy domu. W ciągu rozważanego 9-letnia jedynie w przypadku głów gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł nastąpiło wyraźne zwiększenie

średniego wieku, aż o 4 lata (por. tabela 6)

Tabela 6

Procesy starzenia się głów gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw	Średni wiek głowy gospodarstwa domowego								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
Ogółem	48	48	48	49	48	49	49	49	49
Pracownicze	40	40	41	41	40	40	41	41	40
Rolnicze	44	44	43	43	43	43	43	43	43
Pracowniczo-chłopskie	40	41	40	41	41	41	40	41	41
Pracujących na własny rachunek	40	40	41	41	40	41	41	41	42
Emerytów i rencistów	64	63	63	64	64	64	64	64	64
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	37	38	38	38	39	39	40	41	41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Wskazane wcześniej tendencje do zmniejszania się wielkości gospodarstw domowych były również badane według typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw, wyniki tych analiz przedstawiono w tabeli 7. Oszacowany model trendu obrazujący tempo i kierunki zmian wielkości gospodarstw domowych według typów społeczno-ekonomicznych złożony z funkcji wykładniczych przedstawiono w tabeli 8.

Tabela 7

Zmiany średniej wielkości gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw domowych	Średnia liczba osób w gospodarstwie domowym								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
Ogółem	3,26	3,25	3,23	3,19	3,22	3,17	3,18	3,16	3,12
Pracownicze	3,60	3,60	3,58	3,53	3,50	3,48	3,49	3,49	3,43
Rolnicze	4,13	4,18	4,19	4,25	4,25	4,24	4,23	4,28	4,22
Pracowniczo-chłopskie	4,89	4,83	4,85	4,84	4,56	4,55	4,60	4,55	4,53
Pracujących na własny rachunek	3,81	3,89	3,87	3,79	3,78	3,74	3,71	3,70	3,64
Emerytów i rencistów	2,16	2,18	2,19	2,18	2,23	2,19	2,20	2,23	2,26
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	3,34	3,46	3,45	3,41	3,34	3,09	3,16	3,25	3,08

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

W okresie 1993-2001 liczba osób w gospodarstwach domowych zmniejszała się średnio o 0,5% rocznie. Przy czym spadkową tendencję można było zaobserwować w gospodarstwach pracowniczych o 0,6% rocznie, pracowniczo-chłopskich o 1,1% rocznie, pracujących na własny rachunek o 0,7% rocznie i utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych o 1,3 % rocznie. Wzrost wielkości gospodarstw domowych miał miejsce w gospodarstwach rolników, wynosił on 0,3% w skali rocznej. Także w gospodarstwach

emerytów i rencistów wielkość gospodarstw domowych rosła, średniorocznie o 0,4%.

Tabela 8

Model tendencji zmian średniej wielkości gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001, wg typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw $y = ae^{bt}$ (y – średnia liczba osób w gospodarstwie domowym danego typu, t – zmienna czasowa, a , b - parametry, e – stała)

Typ gospodarstwa	Parametr a	Parametr b	Współczynnik R ²
Ogółem	3,278	-0,005	0,897
Pracownicze	3,627	-0,006	0,904
Rolnicze	4,158	0,003	0,540
Pracowniczo-chłopskie	4,949	-0,011	0,795
Emerytów i rencistów	2,154	0,004	0,707
Pracujących na własny rachunek	3,907	-0,007	0,831
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	3,506	-0,013	0,622

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Szczególnie niepokojący jest wzrost wielkości gospodarstw domowych emerytów i rencistów. Są to bowiem gospodarstwa z definicji nierozwojowe, jedno i dwu osobowe, w których emerytura, czy renta powinna być podstawą utrzymania biocyklu świadczenia. Natomiast z tendencji kształtowania się średniej liczby osób w tym typie gospodarstw wynika, że coraz częściej na utrzymaniu emeryta znajduje się wieloosobowa rodzina. Liczba wieloosobowych gospodarstw emerytów i rencistów w badanym okresie istotnie wzrosła z 25% do 29,2% ogółu gospodarstw tej grupy społeczno ekonomicznej.

4. Charakterystyka zmian poziomu dochodów i wydatków w gospodarstwach domowych w kraju w latach 1993-2001

Sytuację materialną gospodarstw domowych określają przede wszystkim ich dochody. W okresie transformacji w Polsce miała miejsce poprawa średnich dochodów gospodarstw domowych², przy czym dotyczyło to głównie gospodarstw małych, nastąpiło natomiast relatywne pogorszenie sytuacji materialnej gospodarstw domowych wieloosobowych. Obrazują to tabele 9 i 10. W latach 1993-2001 realne dochody przypadające na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce wzrosły o średnio 20%, przy czym w gospodarstwach 1 osobowych o 26% , w gospodarstwach 2 osobowych o 22%, najmniej natomiast wzrosły dochody w gospodarstwach 5 i więcej osobowych, bo o niecałe 7%. Tę relatywnie pogarszającą się sytuację materialną gospodarstw domowych wieloosobowych potwierdza także kształtowanie się relacji dochodów na 1 osobę w tych gospodarstwach w stosunku do dochodów średnich w kraju. O ile w 1993 r. dochód na osobę w gospodarstwach 5 i więcej osobowych stanowił około 66% średniego dochodu, to w 2001 r. spadł do 58% (por. tabela 10).

² Por. J. Sikorska, Konsumpcja. Warunki, zróżnicowania, strategię, Warszawa 1998, s. 59 i dalsze.

Tabela 9

Kształtowanie się średnich realnych miesięcznych dochodów gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001 według wielkości gospodarstwa

Typy gospodarstw	Średni realny dochód w gospodarstwie na osobę w PLN								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
GD ogółem	593	601	613	658	703	691	699	691	714
1- osobowe	800	793	821	870	954	948	967	945	1015
2- osobowe	709	726	748	798	866	844	860	841	866
3- osobowe	619	631	630	679	715	698	693	695	704
4- osobowe	506	510	517	547	588	568	570	569	565
5 i więcej osobowe	390	387	395	421	442	425	433	420	417

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Tabela 10

Kształtowanie się relacji średnich realnych miesięcznych dochodów gospodarstw domowych według wielkości gospodarstwa do średnich dochodów ogółem w Polsce w latach 1993-2001

Typy gospodarstw	Stosunek średnich dochodów na osobę w danym typie gospodarstw do średniego dochodu ogółem w Polsce w %								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
GD ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1- osobowe	135	132	134	132	136	137	138	137	142
2- osobowe	120	121	122	121	123	122	123	122	121
3- osobowe	104	105	103	103	102	101	99	101	99
4- osobowe	85	85	84	83	84	82	82	82	79
5 i więcej osobowe	66	64	64	64	63	62	62	61	58

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

W celu ustalenia zmian sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych zbudowano modele tendencji realnych dochodów przypadających na osobę dla poszczególnych typów gospodarstw domowych. Wyniki szacunków parametrów zastosowanych funkcji wykładniczych przedstawia tabela 11. Największą dynamikę i stabilną tendencję wzrostu zaobserwowano w przypadku dochodów gospodarstw 1 i 2 osobowych, wynosiła ona odpowiednio 3,2% oraz 2,6% w stosunku rocznym. W gospodarstwach największych wzrost dochodów był nieznaczny, charakteryzował się istotnymi wahaniami i wynosił średnio około 1% rocznie.

Można więc stwierdzić, że sytuacja materialna gospodarstw domowych w badanym okresie nie sprzyjała wzrostowi wielkości gospodarstw w naszym kraju. W gospodarstwach większych dochody rosły bowiem wolniej niż średnio w kraju

Tabela 11

Model tendencji wzrostu realnych dochodów miesięcznych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 1993-2001, wg wielkości gospodarstwa $y = ae^{bt}$ (y – średni dochód na osobę w gospodarstwie domowym danego typu, t – zmienna czasowa, a, b - parametry, e – stała)

Typ gospodarstwa	Parametr a	Parametr b	Współczynnik R ²
Ogółem	584,63	0,025	0,834
1-osobowe	767,13	0,032	0,883
2-osobowe	705,18	0,026	0,805
3-osobowe	617,90	0,017	0,712
4-osobowe	504,20	0,017	0,668
5 i więcej osobowe	390,37	0,012	0,466

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Kształtowanie się średnich dochodów ogółem i w grupach gospodarstw przedstawiono w tabeli 12. W latach 1993-2001 średnie dochody na osobę w gospodarstwach domowych wzrosły o 20%, wzrosły też realne dochody we wszystkich typach gospodarstw oprócz gospodarstw domowych rolników³. Ich dochody zmalały o 1,5%. Największy wzrost dochodów zaobserwowano w gospodarstwach utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych – o prawie 38% i gospodarstwach pracowniczych - o ponad 25 %.

Tabela 12

Kształtowanie się średnich realnych miesięcznych dochodów gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001 według typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw

Typy gospodarstw domowych	Średni realny dochód w gospodarstwie na osobę w PLN								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
Ogółem	593	601	613	658	703	691	699	691	714
Pracownicze	601	611	615	682	728	722	733	739	753
Rolnicze	525	511	567	554	570	527	470	502	517
Pracowniczo-chłopskie	484	482	507	527	628	537	524	526	524
Pracujących na własny rachunek	749	770	768	826	884	841	879	887	885
Emerytów i rencistów	623	628	645	675	720	713	729	698	737
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	343	345	341	362	388	440	432	415	472

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Model tendencji zmian poziomu dochodów w badanym okresie zawarto w tabeli 13. Ze względu na brak stabilności tendencji zmian dochodów nie udało się oszacować trendów

³ Por. K. Hanusik, U. Łangowska-Szczeńiak, Zmiany sytuacji ekonomicznej wiejskich gospodarstw domowych jako skutek transformacji systemowej w Polsce, [w] Problemy polskiej wsi, red. L. Frąckiewicz i M. Król, Katowice 2002, s. 215 i dalsze

dla gospodarstw domowych rolniczych i pracowniczo-chłopskich. Otrzymane szacunki parametrów modelu potwierdzają wcześniej omówione tendencje zmian dochodów.

Tabela 13

Model tendencji wzrostu realnych dochodów miesięcznych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 1993-2001, według typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw $y = ae^{bt}$ (y – średni miesięczny dochód na osobę w gospodarstwie domowym danego typu, t – zmienna czasowa, a , b - parametry, e – stała)

Typ gospodarstwa	Parametr a	Parametr b	Współczynnik R ²
Pracownicze	585,28	0,031	0,872
Rolnicze	*	*	*
Pracowniczo-chłopskie	*	*	*
Emerytów i rencistów	614,39	0,022	0,813
Pracujących na własny rachunek	740,17	0,023	0,831
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	317,06	0,042	0,865

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

Ważną charakterystyką zamożności gospodarstw domowych jest struktura wydatków w szczególności zaś obrazuje zmiany zamożności kształtowanie się udziału wydatków na żywność⁴. Im niższa jest stopa życiowa ludności, tym wyższy jest w strukturze wydatków udział wydatków na dobra podstawowe, a zwłaszcza na żywność. W literaturze ekonomicznej prawidłowość ta znana jest jako prawo Engla.

W tabeli 14 przedstawione zostały udziały wydatków na żywność w poszczególnych typach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 1993-2001.

Jak widać udział wydatków na żywność w polskich gospodarstwach domowych jest wysoki, lecz w badanym okresie uległ wyraźnemu obniżeniu – średnio o około 10 punktów procentowych. Najniższe i sukcesywnie malejące udziały wydatków na żywność obserwowane były w całym badanym okresie w gospodarstwach domowych pracowniczych i emerytów i rencistów. Najwyższy udział wydatków na żywność występował natomiast w gospodarstwach rolniczych i mimo spadku o ponad 7 punktów procentowych w okresie przemian ustrojowych, w 2001 r. przekraczał jeszcze 41%.

W gospodarstwach pracowników prowadzących gospodarstwo rolne udział wydatków na żywność obniżył się najbardziej, bo aż o 11,6 %. Podobna skala spadku udziału wydatków na żywność miała miejsce w gospodarstwach domowych osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych. Stosunkowo duże obniżenie wydatków na żywność zaobserwowano także w gospodarstwach osób pracujących na własny rachunek, w których udział wydatków na żywność spadł o 10,4% a także w gospodarstwach pracowniczych, w których udział wydatków na żywność obniżył się o 10,7 punktów procentowych.

⁴ Por. na przykład Z. Pawłowski, *Ekonometryczne metody badania popytu konsumpcyjnego*, Warszawa 1961, S. Mynarski, *Analiza rynku*, Warszawa 1997, K. Hanusik, U. Łangowska-Szcześniak, *Ekonometryczna analiza kształtowania się konsumpcji w Polsce*, Opole, 1997.

Tabela 14

Kształtowanie się udziałów wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 1993-2001 według typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw

Typy gospodarstw domowych	Udział wydatków na żywność w %								
	1993 r.	1994 r.	1995 r.	1996 r.	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.
Ogółem	*	*	*	*	*	*	*	31,6	31,0
Pracownicze	39,1	37,6	37,4	35,3	33,4	30,7	28,1	27,8	28,4
Rolnicze	48,8	47,7	47,2	44,3	44,5	45,5	42,9	41,7	41,4
Pracowniczo-chłopskie	47,9	45,3	46,3	43,8	40,3	40,6	38,0	36,8	36,3
Pracujących na własny rachunek	43,1	41,6	41,3	39,7	38,1	35,9	33,3	33,4	32,7
Emerytów i rencistów	34,4	32,3	32,3	31,4	30,0	27,3	25,3	25,4	26,0
Utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	48,8	47,4	48,8	47,0	44,4	38,6	39,0	*	*

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS z reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych w Polsce lat 1993-2001

5. Podsumowanie

Podsumowując przedstawione wyniki badań gospodarstw domowych w okresie przemian społeczno-gospodarczych w Polsce należy podkreślić przede wszystkim niekorzystne tendencje demograficzne⁵, przejawiające się zmniejszaniem się średniej wielkości gospodarstwa domowego, wzrostem udziału gospodarstw emerytów i rencistów oraz gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych w strukturze gospodarstw domowych.

Drugą bardzo negatywną tendencją jest relatywne obniżanie się realnych dochodów na osobę w gospodarstwach wieloosobowych. Tendencje te nie sprzyjają rozwojowi demograficznemu ludności Polski.

Pozytywnie natomiast należy ocenić zarysowującą się tendencję do spadku udziału wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce, co świadczy o poprawie struktury konsumpcji i wzroście zamożności gospodarstw.

⁵ Por. Kowalska A., Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych i ich uwarunkowania, "Polityka Społeczna", 2002, nr 4, s. 11